

ABU RAYHON BERUNIYNING ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA
MASALALARI

M.A'zamova

FarDU Pedagogika yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola buyuk mutafakkir, qomusiy alloma, astronom, geograf, Sharq uyg'onish davrining asoschilaridan biri Abu Rayxon Beruniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlariga bag'ishlanadi. Uning turli davrlarda yozilgan asarlaridan olingan parchalari hamda ushbu fikrlarning qisqacha sharhlari bilan ham ushbu maqola sizlarni tanishtiradi.

Kalit so'zlar: Ma'danshunoslik, geografiya, astronomiya, qomusiy, Sanskrit, Ma'mun akademiyasi, shaxs, rivojlanish, ijtimoiy muhit, jamiyat, ilm, tarbiya, pedagogika, irsiyat.

Pedagogika fani tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Vatanimizda yetishib chiqqan buyuk qomusiy olimlarning pedagogik qarashlarida olg'a surilgan insonparvarlik, komil insonni yetishtirish, yoshlarda insoniy fazilatlarini shakllantirish xususidagi g'oyalari, ta'lim, bilim berish, tarbiyalash vositalari, ta'lim va tarbiyani amalga oshirish usullari haqidagi tavsiyalari milliy pedagogika tarixi rivojiga qo'shgan hissalarini bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasi uchun xizmat qilmoqda. Xuddi shunday qomusiy olimlarimizdan biri Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973-1048) hisoblanadi. U zot Xorazmning Kat shahrida tugilgan. Zehni nihoyatda o'tkir bolgan Beruniy Xorazm Ma'mun akademiyasida ijod qilgan. Olim ayniqsa, astronomiya, matematika, fizika, madanshunoslik, geografiya, til, tarix kabi fanlarni puxta egalladi. Ayni paytda ozi ham bu fanlar taraqqiyotiga ulkan hissa qoshdi. Beruniy zamonasining mashhur olimi Abu Nasr Mansur ibn Iroq qolida talim oladi, osha paytlar Buxoroda yashayotgan bolajak olim Abu Ali ibn Sino bilan yozishmalar orqali ilmiy muloqotda boladi. U ona tilidan tashqari arab, sugdiy, fors, suryoniy, yunon tillarini, keyinchalik Hindistonda sanskrit tilini o'rgandi., yunon tilini esa yunon millatiga mansub qo'shnisidan organgan. Bu esa o'z navbatida Beruniyga mazkur tillardagi asarlar bilan chuqur tanishishga imkoniyat yaratdi. Xorazmdagi siyosiy vaziyatni ozgarishi natijasida Beruniy 998 yili Jurjon shahriga ketishga majbur boladi. U bu davrga qadar Kot va Ray shaharlarida ozining dstlabki ilmiy izlanishlarini boshlab yuborgan edi. Jorjonda kechgan yillar (yillar) Beruniy uchun yirik izlanishlar va ijodiy kamolot davri bo'ldi.

Sharq uyg'onish davrining asoschilaridan biri bo'lgan ushbu buyuk allomaning ilmiy izlanishlarining mahsuli hozirgi davr rivojotida ham o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Har bir sohada tarixiy tajribalarga alohida e'tibor qaratilar ekan, aynan bilimlarning o'zlashtirilishi, jamiyatdagi axloqiy normalarga bo'ysunish shartlari biroz qiyindek tuyuladi. Lekin barcha qomusiy allomalar kabi Beruniy ham bilimlarning boshi oilada egallanishi zarurligini uqtiradi. Olim "Daryolarning suvi dengizga quyilganda uning suvi o'zgarmaganidek, amal va lazzat ham ilm oluvchiga ta'sir etmasligi kerak", deydi. Darhaqiqat bu so'zlar, ilm

oluvchining naqadar pok, axloqli, vijdon sohibi bo'lishi kerak ekanligini, ilmni muqaddas deb bilmog, unga daromad va amal manbai emas, ezguliklar kaliti sifatida qaramog kerak ekanligini ko'rsatadi. Xususan, allomaning quyidagi pedagogik tamoyillari, o'quv-tarbiya shakllari va usullarining shaxsni kamolga yetkazishdagi o'рни va roli beqiyosdir.. Beruniyning ta'kidlashicha, bilim olish va insoniyat yaratgan bilimlarni egallash uchun o'quvchi-talabadan dastlab axloqiy poklik talab qilinadi. Shuningdek, ta'lim bilan tarbiyaning bir butunligini ko'rsatadi, faqat shu birlikka amal qilgan shogirdlar kamolot sari bora oladi, deb ishontiradi. O'quvchi-talabalarning yaxshi o'qishi uchun muallim rostgo'y, savodxon, shogirdlariga prinsipial yumshoq muomalali bo'lishi kerak. Muallim o'quvchi-talabani doimo to'g'ri yo'lga boshlashi, uning sezgir va talabchan bo'lishi lozimligini uqtiradi. Zotan, o'quvchi-talabaga mehr-muhabbatli bo'lish ta'lim-tarbiya mezonidir. Beruniy o'qitish jarayoni muallimning o'qib-o'rgatishi, takrorlashi bilan bevosita bog'liq ekanini alohida uqtiradi. Allomaning aynan "Bilim qaytarish va takrorlashlarning mevasi" qabilidagi hikmatli sozlari ham o'z fikrlarining isboti sifatida shu kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shuningdek, u kitob o'qishning usul va metodlariga alohida e'tibor beradi. Kitoblarni shunchaki emas, balki fikrlab, kichik-kichik bo'limlarga bo'lib o'qish, hamma o'qilgan joylarini umumlashtirib, qayta o'qish haqida didaktik mulohazalar bildiradi. Beruniy o'qitishga faqat induktiv yo'l bilangina emas, balki deduktiv yo'l bilan ish tutish lozimligini ta'kidlaydi. Bunda olim har qaysi metodni o'z joyida qo'llamoq zarurligini yaxshi bilgani ko'rinib turibdi. Bunday o'qish tafakkurni o'stirib, bilishning sifatini yaxshilaydi, aqliy bilimlarni boyitadi. Abu Rayhon Beruniy dastlab o'quvchi-talabaning ongli o'qishi, matnning hajmi kichik, mazmuni sodda, keyinchalik esa hajmni katta mazmuni murakkabroq bo'lganlarini o'qishga kirishishi, o'qish jarayonida taqqoslash, qiyoslashga e'tibor berish talabalarning ongli bo'lishiga asos solishini eslatib o'tgan. Olim o'qilganlarning hammasini qaytarib o'qish deganda, asosan, xato qilmay, so'zlarni buzmay, ortiqcha tovush ishlatmay, bo'g'inlarni tushirib qoldirmay, so'z urg'usini o'z o'mida qo'llab to'g'ri o'qishni ta'kidlaydi. O'qishning tez, to'g'ri va ifodali bo'lishi, o'qish davomida bolaning o'z-o'zini tuzatib borishi xatosiz o'qishga yordam beradi. Bunday o'qishda asosiy mazmunini tushunib so'zlarni to'g'ri talaffuz qilib va ifoda etilgan voqealarning ichki va tashqi mohiyatini anglab o'qishni ta'kidlaydi., Hozirgi vaqtda o'quvchi-talabaning savodli o'qishida to'rtta asosiy tarkibiy qism, ayniqsa, ahamiyatlidir. Bular ongli, ifodali, to'g'ri va tez o'qishdir. Ular o'zaro ichki bog'lanish motivlariga ega. O'rta asrning buyuk donishmandi Beruniy o'qishhaqida ana shu o'zaro bog'liqlik o'quvchi-talabalarning o'qish faoliyatini mukammallashtirishga, rivojlantirishga imkon yaratishini nazarda tutgan edi.

Abu Rayhon Beruniy ilm olishda takrorlashni ustun qo'yadi, shu bilan birga, bilim berish xilma-xil yoki bilan, eng muhimi, o'quvchi talabani toliqtirmasdan, charchatmasdan turli vositalar bilan o'quvchi xotirasini kuchaytirish, tafakkurini boyitish va bilishni chuqurlata borish orqali amalga oshirilishi zarurligini uqtiradi.

U haqiqiy maqsadga erishish uchun yo'lini to'sib turgan hamma noaniqliklar va shubhalarni bartaraf qilish, bunda juda ehtiyotkorlik bilan harakatlanish

lozimligi, o'zlashtirilgan bilimlar hayotda tajriba qilib olinmasa, bundan hech naf bo'lmasligihaqida gapiradi. X-XI asrlarda Beruniyning didaktikasidagi ta'lim berish usullari va metodlari ayrim jihatlarining soddaligi va qarama-qarshiliklariga qaramasdan, katta kashfiyotligi va ilmiyligi bilan qimmatlidir. Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir.

O'quvchiga bilim berishda:

□ o'quvchini zeriktirmaslik;

□ bilim berishda bir hil narsani yoki bir hil fanni o'rgatavermaslik;

□ uzviylik, izchillik;

□ tahlil qilish va taqqoslash;

□ ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddan qiyinga qarab borish; takrorlash;

□ yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va hokazoga e'tibor berish kerakligi uqtiriladi.

Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o'rganishga da'vat etadi. Olim ilm toliblariga qalbni yomon illatlardan, inson o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko'zlikdan, shon-shuhratdan saqlanishi zarurligini o'qtirgan.

Shuningdek, har bir xalqning o'ziga hos ta'lim usullari, yo'llari, shakllari borligini ta'kidlash bilan birga har bir halqning ham o'qitish tizimi alifbodan boshlanishini ko'rsatadi. Grammatika, matematika fanlarini o'qitishga oid qimmatli fikrlar bayon etadi. Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, mineralogiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o'zi targ'ib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko'rib, fanda haqiqat ustivor turishini ta'kidladi. U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shahsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta'kidlaydi. Bilim olishda tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari so'radi. Beruniy bilim olishni ahloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezonu yuksak ahloqlilikdir.

Beruniyning inson kamolotida ahloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Mineralogiya», «Kitob as – Saidona», «al – Qonuni al – Mas'udiy», «Giodeziya» va boshqa asarlarida ko'ramiz. Uning fikricha, ahloqiylik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu hislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit – jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi. Beruniy ham ahloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda ta'rif beradi. Ahloqiylik yahshilik bilan yomonlik o'rtasidagi kurash natijasida namoyon bo'ladi va tarkib topadi deydi, u. Yahshilik va yomonlik insonning hulq-atvorini belgilaydigan mezon sifatida qo'llaniladi. U yahshi hislatlarga to'g'rilik, odillik, o'zini vazmin tutish, insof, kamtarlik, lutf, sobitqadamlik, ehtiyotkorlik, sahiylik, shirinsuhanlik, rahbarlikda adolatlilik, tadbirkorlik kabilarni kiritadi. Yomon illatlarga esa hasadgo'ylik, bahillik, nosog'lom raqobat, o'z manfaatini

ko'zlash, mansabparastlik va hokazolarni kiritadi. Beruniy fahrlanishni yahshi hulq ma'nosida ishlatib, «Yodgorliklar»da shunday deydi: «Fahrlanish – Haqiqatda yahshi hulqlar va oliy fe'llarda oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, Hukm uning foydasiga va kimda bular etishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi»

Ma'lum bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta'sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin Beruniy o'z zamondoshlari – buyuk mutafakkirlar Forobiy, Ibn Sinolar kabi inson kamolotida har uchalasini ham muhim deb hisoblaydi. Ya'ni u insonning kamolotga etishida ilmu ma'rifat, san'at va amaliyot asosiy rol o'ynasa-da, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Abu Rayhon Beruniy nazarida inson kamolga etishining eng muhim omillari ilm ma'rifatli bo'lish va yuksak ahloqlilikdir. Abu Rayhon Beruniy ta'limiy-axloqiy qarashlari bilan ta'lim nazariyasida o'ziga hos maktab yaratdi va bu maktab davomchilari 21 asrni “Oltin asr” ga aylantirish taraddudida olimning bebaho merosidan oqilona foydalanmoqdalar. Allomaga bo'lgan chuqur ehtirom va hurmat nishonasi uning qarashlarini hayotga tatbiq etishlik hamda tarixiy tajriba yordamida ulkan cho'qqilarni zabt etmoqlikdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Zununov. Pedagogika tarixi. Toshkent-2004.
2. M. Qurbonov. Ijtimoiy pedagogika. - Toshkent, 2003, 41-b
3. J. Hasanboyev. Pedagogika, - "Noshir" Toshkent, 20n, 33 -b
4. B. X. Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2017
5. K. Hoshimov, S. Nishonova. Pedagogika tarixi, Toshkent 2005, 84-90 -b
6. Yusufovich, A. A. (2022). BO 'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASLALARI. IJODKOR O'QITUVCHI, 2(23), 120-124.
7. Yusufovich, A. A. (2022). BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 10(10), 224-227.
8. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.
9. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Современные инновационные исследования актуальные проблемы развития тенденции: решения и перспективы, 1(1), 59-60.
10. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-

PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(7).

11. Yusufovich, A. A. (2022). Developing the communicative competence of future teachers is an effective measurement for self-organization. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(1), 302-304.

12. Yusufovich, A. A. (2022). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASLALARI. *IJODKOR O‘QITUVCHI*, 2(23), 120-124.

13. Yusufovich, A. A. (2022). DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE PSYCHOLOGISTS IS THE MOST IMPORTANT CONDITION FOR INCREASING THE QUALITY OF EDUCATION. *Science and Innovation*, 1(1), 572-586.

<https://tma.uz/>

